

RECENZJE I SPRAWOZDANIA

SCRIPTURA SACRA

Rok 4/2000, nr 4

Ulrich Berges, *Das Buch Jesaja. Komposition und Endgestalt*, Freiburg-Basel-Wien-Barcelona-Rom-New York 1998, Herder, ss. 591 (Herders Biblische Studien 16, red. Hans-Josef Klauck, Erich Zenger).

Autor prezentowanej monografii — prof. dr hab. Ulrich Berges — studiował teologię w Salzburgu, Rzymie i Jerozolimie. W roku 1988 uzyskał doktorat z teologii, a następnie przez pięć lat wykładał w Limie. W roku akademickim 1997/98 habilitował się na podstawie niniejszej monografii na Katolickim Fakultecie Teologicznym Westfalskiego Uniwersytetu Wilhelma w Münster. Od 1988 roku jest profesorem egzegezy ksiąg Starego Testamentu na Katolickim Uniwersytecie w Nijmegen w Holandii.

Monografia *Das Buch Jesaja. Komposition und Engestalt* podejmuje skomplikowany problem jedności i kompozycji całej Księgi Izajasza. Punkt wyjścia stanowi pytanie, dlaczego tradycja opatrzyła tak długi, bo liczący aż 66 rozdziały zwój prorocki jednym tytułem: „Wizja Izajasza”. Pytanie to jest o tyle uzasadnione, że w przeciwieństwie do takich proroków, jak Jeremiasz (52 rozdziały) czy Ezechiel (48 rozdziałów), spoiwo łączące całą Księgę Izajasza z prorokiem końca VIII w. — Izaszem synem Amosa — jest bardzo słabe. Ponadto po rozdz. 39 w księdze nie znajdujemy już żadnej imiennej wzmianki o proroku Izaszu. Odpowiedzi na powyższe problemy podjął się autor w kolejnych ośmiu rozdziałach prezentowanej monografii.

Rozdział pierwszy zatytułowany: *W poszukiwaniu „jedności” Księgi Izajasza* (s. 11–49) przedstawia dotychczasowy stan badań nad Księgą Izajasza, zwłaszcza co do jej kompozycji i postaci końcowej. Autor ukazuje tu różne próby rozwiązania problemu „jedności” księgi — od konserwatywnych, jaką była „interpretacja jednego proroka”, poprzez „interpretację trzech ksiąg” aż do reprezentowanej także przez autora omawianej monografii „interpretacji jednej księgi”. Pierwsza „interpretacja jednego proroka” (*one-prophet interpretation*, s. 12) wychodziła z założenia, że wszystkie zbiory, jakie znajdujemy w księdze pochodzą od jednego autora — Izaszego syna Amosa. Koncepcja ta była wynikiem prowadzonych ponad dwieście lat badań i była obciążona nie wyjaśnionymi do końca dogmatycznymi konsekwencjami tzw. werbalnego natchnienia tekstu. Drugą próbą wyjaśnienia jedności była późniejsza „interpretacja trzech ksiąg” (*three-book interpretation*, s. 12) zapoczątkowana (1892) przez B. Duhm’a. Był on pierwszym, który wyróżnił w Księdze

Izajasza trzy części: Proto-, Deutero- i Trito-Izajasza (1 – 39; 40 – 55; 56 – 66). Chociaż podział ten nie został zasadniczo zakwestionowany, to jednak po odkryciach w Qumran, zwłaszcza kwestia datacji poszczególnych części na czasy asyryjskie, babilońskie i perskie została zarzucona.

Pytanie o jedność Księgi Izajasza, na które starano się odpowiedzieć trzema zawartymi w niej zwojami, przeszło więc znowu do tzw. interpretacji jednej księgi (*one-book interpretation*, s. 13). W konsekwencji w dalszej części pierwszego rozdziału autor przedstawia już tylko dokonywane w historii interpretacji badania Księgi Izajasza jako całości. Wśród tych prób wlicza: *Poszukiwania dotyczące jej ogólnej struktury* (s. 15) prowadzone przez takich egzegetów, jak J. Ziegler, L.J. Liebreich, W.H. Brownlee, M.A. Sweeney, J.D.W. Watts, R.H. O'Connell i R. Lack; *Interpretację kompleksową (holistyczną) (close reading — holistic interpretation)*, s. 24), która w strukturze całościowej wyróżnia elementy literacko-retoryczne; przedstawicielami takiej interpretacji są: J. Mulenburg, L. Alonso Schökel oraz W.J. Dumbrell, E.W. Conrad i B.G. Webb; *Wyjaśnienia zorientowane tematycznie* (s. 27), w których czyta się księgę z punktu widzenia występujących w niej głównych tematów; w ten sposób wyjaśniają księgę: J.J.M. Roberts, B.W. Anderson, R.J. Clifford i P.R. Ackroyd.; *Wyjaśnienia kanoniczno-krytyczne i kanoniczne* (s. 30); przedstawicielami tej interpretacji są m.in.: R. Rendtorff, B.S. Childs, G.T. Sheppard i C.R. Seitz; *Wyjaśnienia ideologiczno-krytyczne i pragmatyczne* (s. 38); do tej grupy egzegetów należą: W. Bruggemann i B. Wiklander; *Układy redakcyjno-krytyczne* (s. 41), których przedstawicielami są: J. Becker, R.E. Clements, J. Vermeylen i O.H. Steck. Całość pierwszego rozdziału zamyka krótkie podsumowanie zatytułowane: *Wyniki i perspektywa* (s. 46). Autor dochodzi tu do wniosku, że spojrzenie na Księgę Izajasza w jej obecnej postaci pozwala zauważyć, iż mimo pewnych niezgodności, wewnętrznych przeciwieństw i późniejszych redakcyjnych dopisków, księga ta jest czymś więcej niż tylko zbiorem jednostek literackich. Występujące zaś w niej powiązania tematyczne, obrazy, a zwłaszcza zamknięcie wszystkiego w ramy rozdz. 1 i 66 pozwala wykryć ślady świadomie dokonanej w niej kompozycji. Badanie całej księgi, jak i poszczególnych jej jednostek wykazuje, że do podstawowych i najczęściej poruszanych tematów księgi należy niewątpliwie — Syjon-Jerozolima. Ponieważ praca U. Bergesa w pełni potwierdza powyższą opinię, dlatego następne rozdziały (od drugiego do siódmego), prezentujące poszczególne jednostki składowe, z których powstała księga, noszą kolejno tytuły:

Rozdz. 2. *Iz 1 – 12: Roszczenia Syjonu a rzeczywistość* (s. 50–138).

Rozdz. 3. *Iz 13 – 27: Od wrogów do przyjaciół Syjonu* (s. 139–198).

Rozdz. 4. *Iz 28 – 35: Boski król a wspólnota Syjonu* (s. 199–265).

Rozdz. 5. *Iz 36 – 39: Zagrożenie i ratunek Syjonu* (s. 266–321).

Rozdz. 6. *Iz 40 – 55: Z Babilonu i narodów na Syjon* (s. 322–413).

Rozdz. 7. *Iz 56 – 66: O zbawieniu, nawróceniu i sługach Jahwe* (s. 414–534).

Zastosowana przez autora metoda pozwoliła wyróżnić w księdze następujące jednostki literackie, które przedstawia poniższy schemat (s. 547 i 551):

Budowa synchroniczna Iz 1 – 66

Iz 1 – 12: Roszczenia Syjonu a rzeczywistość

grzech i zbawienie Syjonu 1,2–2,5; 2,6–4,6	obramowany pamiętnik 5,8–24+5,25–30; 6,1–8,18[9,1–6] 9,7–20; 10,1–4	koniec Asyrii 10,5–34
różdżka Jessego 11	hymn dziękczynny 12 11,11–16(<i>diaspora</i>)	

Iz 13 – 27: Od wrogów do przyjaciół Syjonu

5 wyroczni o narodach (נִבְיָה) 13–19	6 x „w ów dzień” 19,16–25	czyn symboliczny 20,1–6
5 wyroczni o narodach (נִבְיָה) 21–23.24	6 x „w ów dzień” 25,9–27,13 27,12–13 (<i>diaspora</i>)	

Iz 28 – 35: Boski król a wspólnota Syjonu

5 x biada (נִבְיָה) 28–31	portret ludu syjońskiego 32	6 biada (נִבְיָה) 33	upadek Edomu 34
powstanie Syjonu 35 35,9b–10 (<i>diaspora</i>)			

Iz 36 – 39: Zagrożenie i ratunek Syjonu

najazd i upadek Sennacheryba ← 36 – 37: czasy asyryjskie	choroba i uzdrowienie pobożnego Ezechiasza 38	poselstwo babilońskie czasy babilońskie: 39 →
--	---	---

Iz 40 – 55: Z Babilonu i narodów na Syjon

uwolnienie Jakuba: 40 – 48 stworzenie/historia/bożki/Cyrus 48,20–21: wyjście z Babilonu	odrodzenie Syjonu: 49 – 55 Syjon jako Sługa, Matka, Oblubienica 52,11–12 wyjście z diaspory 55,12–13 wezwanie narodów
---	--

Iz 56 – 66: O zbawieniu, nawróceniu i sługach Jahwe

pytanie o obcych 56,1–8	oskarżenia 56,9–58	skarga narodu 59	zbawienie dla Syjonu 60 – 62
skarga ludu/wyznanie 63,1 – 64,11	bezbożny/pobożny 65,1 – 66,14	narody/Syjon 66,15–23	

Tak skomponowana księga przedstawia się jako literackie dzieło sztuki, będące efektem ponad pięciusetletniej historii powstawania tekstu. Gdy idzie o kompozycję lub raczej formację księgi, to mamy w niej do czynienia z tworzywem, które powiązało z sobą odrębnie istniejące tradycje. Badania U. Bergesa wykazały, że w księdze można wyróżnić dwie części: Iz 1 – 32 i 40 – 66 odpowiadające dwom niezależnym tradycjom prorockim: tzw. Proto-Izajasza, która powstała na gruncie izraelskim (jerozolimskim) i Deutero-Izajasza, która powstała w niewoli. Dzięki wspólnej w obydwu tradycjach koncentracji

na Syjonie, około wieku V przed Chr., tradycje te tak się do siebie zbliżyły, że ostatecznie utworzyły jedną całość.

Fakt, że prorok Izajasz pojawia się dopiero w rozdz. 6 (i tylko w rozdz. 6 – 8) jest przez większość egzegetów interpretowany w ten sposób, że w Iz 6,1 – 8,18 mamy do czynienia albo z właściwym pamiętnikiem proroka Izajasza, syna Amosa działającego w czasie kryzysu syro-efraimskiego w VIII w. przed Chr., albo z relacją pochodzącą od najbliższych jego uczniów. Ten Izajaszowy rdzeń został następnie w czasach Manassesza dwukrotnie rozszerzony wyroczniami ostrzegającymi przed występowaniem przeciw Asyrii (5,1 – 10,4). Do tego bloku, po definitywnym upadku Asyrii w r. 605 przed Chr., dodano lamentację przeciw Asyrii (10,5–15), której koniec znajdujemy obecnie w 14,24–25, zaś we wczesnych latach po niewoli rozdz. 1 – 4. W tym samym czasie po niewoli grupa biorąca w obronę działających wówczas proroków przed głosami krytyki włączyła do tzw. pamiętnika Izajasza słowa o zatwardziałości jego słuchaczy (6,9–11) oraz o odrzuceniu „znaku” Jahwe przez króla Achaza (7,10–14a.17a). To ta redakcja winą za ostateczny upadek Judy i dynastii Dawidowej obarczyła instytucję królestwa. Widać tu charakterystyczne dla okresu po niewoli odrzucenie starań zmierzających do odrodzenia królestwa Dawidowego, co potwierdza chociażby wzmianka o wylaniu Ducha Jahwe nie na Dawida, lecz na ródziskę Jessego (11,1–9). W powiązaniu z odrzuconym przez Achaza znakiem w końcu V w. przed Chr. kolejna grupa — określająca siebie „wspólnotą sług”, wspierająca się na symbolu Syjonu-Matki (rozdz. 49 – 55) i uważająca siebie za tych „z którymi jest Bóg” — wprowadziła do istniejącego już zbioru „wyrocznię o Emmanuelu” (7,14b-16). Wyrocznia ta stała się jednocześnie wyznaniem wiary „wspólnoty sług”, przez doświadczenie niewoli i prowadzoną za Zorobabela nieudaną reformę pragnęła sobą zastąpić zdyskredytowane królestwo Dawida. Odpowiedzialną za ostateczną kompozycję rozdz. 1 – 32 była grupa, którą z powodu jej silnego akcentowania Syjonu nazywa się „wspólnotą Syjonu”. To za jej sprawą wyrocznie o narodach (13 – 23) nabrały kolorytu babilońskiego i syjonistycznego. Od niej pochodzą również rozdz. 28 – 31, które wraz z rozdz. 32 zamykają właściwą księgę tzw. Proto-Izajasza.

W kwestii kompozycji warto w tym zbiorze zwrócić uwagę na przedstawiane kolejno fakty historyczne. Są nimi: śmierć Ozjasza (Iz 6 — rok 738), kryzys syro-efraimski (Iz 7 – 8 — lata 734–732), bunt Aszdodu (Iz 20 — lata 713–711) i wystąpienie Ezechiasza przeciw Asyrii (Iz 28 – 31 — lata 705–701). W tych ramach historycznych mieści się: dziesięć wyroczni o narodach z centralnym czynem symbolicznym Izajasza (20,1–6) i pięć wyroczni „biada” (Iz 28 – 31), które wraz z Iz 32,15–20 zamykają całość — obietnicą wylania Ducha Jahwe na całą wspólnotę.

Charakterystyczna dla tego zbioru jest także tematyka babilońska (rozdz. 13 – 14 i 21 – 24), akcentująca upadek Babilonu i odrodzenie Syjonu. Wskazuje ona na kolejną redakcję powstałą w drugiej połowie V w. przed Chr. Chodzi o kolejną po niewoli redakcję syjońską, której cechą charakterystyczną było to, że popierała antyperską a progipską politykę Jerozolimy. Redakcja ta zaznaczyła się w przypisywanych jej maksymach teologicznych o spokoju i politycznym opanowaniu (28,12.16; 30,15).

W tej makrostrukturze szczególną rolę odgrywają kolejne rozdz. 36 – 39, które mówią o zagrożeniu i ratunku Syjonu w roku 701 przed Chr. Nie jest to tylko — jak sądzono dotąd — zbędny dodatek historyczny dołączony do przepowiadania Proto-Izajasza z 2 Krl 18 – 20. Rozdziały te stanowią punkt centralny księgi ponieważ wprowadzają ważny teologicznie temat Syjonu. Od zaznaczonego w nich tematu, którym jest zagrożenie

i ratunek Syjonu, cała księga (pomimo różnych napięć i szczegółowych niezgodności w pomniejszych jednostkach) otrzymuje swoje właściwe ukierunkowanie.

Wbrew historycznej prawdzie w Księdze Izajasza Syjon jest niezwyciężony, nie może upaść, nie może płonąć świątynia, a przeciwnicy i wrogowie nie mogą na nim stanąć, ponieważ jako skarbu i ostoi dla swoich wyznawców, strzeże go sam Jahwe. Zachowanie świętej góry Jahwe łączy się z ratunkiem wszystkich jego mieszkańców. Są oni prawdziwymi dziećmi Syjonu — Oblubienicy i Matki, którzy słusznie mogą mówić o sobie *Immanuel* — „Bóg z nami”. Skrywają się oni pod „ródźką Jessego”, na której spoczywa Duch Jahwe (Iz 11,1–9). Na nich przechodzą prerogatywy królestwa Dawidowego.

Eschatologiczna pieśń dziękczynna (rozd. 12), która zamyka pierwszą sekcję 1 – 12, stanowi pomost do połączonego z nią zbioru wyroczni o narodach (rozd. 13 – 27). Ponieważ w sekcji pierwszej Izajasz wzywa również narody, aby głosiły cześć Jahwe (12,4–5), dlatego i one nie mogą popaść pod sąd Jahwe. Prawda ta znajduje potwierdzenie w końcu sekcji mówiącej o narodach (rozd. 13 – 27), w zamieszczonej tam zapowiedzi uczty, którą Jahwe przygotuje dla wszystkich ludów (25,6–10). Analogicznie więc jak w czasach Noego, w arce, tak teraz na Syjonie ludy znajdą schronienie i ratunek przed karzącym sądem Jahwe.

Co winno cechować tę wspólnotę ludów, aby mogli znaleźć ratunek na Syjonie — to temat kolejnej trzeciej sekcji (rozd. 28 – 35). Nie przypadkowo znajdujemy tu ważne teologiczne wezwania do wierności i zaufania (28,16; 30,15). Można z nich poznać, jakie są warunki przynależności do wspólnoty ludu na Syjonie i co eliminuje z grona tej wspólnoty. Gdy zaś ostatni przeciwnik Edom zostanie unicestwiony (rozd. 34), wówczas rozwojowi Syjonu nic nie stanie już na przeszkodzie (rozd. 35). Właśnie na to wskazuje szczególna opieka, z której korzysta Jerozolima i Syjon w rozdz. 36 – 39.

W ten sposób działania skierowane przeciw świętej górze Boga, które ukazuje pierwsza połowa księgi (rozd. 1 – 35) są w części drugiej (rozd. 40 – 66) pomyślnie dla Syjonu. Obejmują one najpierw powracających z Babilonu, potem rozproszonych Izraelitów z diaspory, w końcu także wyznawców Jahwe spośród narodów. O ile dotąd wrogowie Syjonu (Asyria, Babilon, Edom) doznawali z nim porażki, tak teraz pielgrzymce na Syjon nic nie staje już na drodze.

Jeruzalem-Syjon, które jest celem powrotu i centrum współzycia, tak sprawiedliwych Izraelitów, jak i obcych, przedstawia kolejna piąta sekcja (rozd. 40 – 55). Dzieli się ona na wyraźne dwie części: rozdz. 40 – 48 — mówiące o uwolnieniu Jakuba z niewoli babilońskiej oraz rozdz. 49 – 55 — przedstawiające odrodzenie Syjonu. Wraz z uwolnieniem z niewoli odżyją dawne zapowiedzi zbawcze dla ludu Bożego. Dlatego w centrum części pierwszej (rozd. 40 – 48) stoi postać króla perskiego Cyrusa (44,28; 45,1) oraz anonimowego Sługi. Przez nich Bóg ponownie ukaze swoją moc stwórczą i zaznaczy swoje panowanie. W części drugiej (rozd. 49 – 55) czytelnik znajduje się już na terenie Judei, gdzie prorok przygotowuje sceptycznych wygnańców na nową więź z Jahwe — Panem i Królem na Syjonie (52,7–8). Tutaj też Sługa wieści przysłą pociechę Jerozolimie, a wezwanie do wyjścia z 52,11–12 nie jest już skierowane do wygnańców z Babilonu, lecz do przebywających w diasporze Izraelitów, którzy podobnie jak wygnańcy są wezwani do powrotu na Syjon. Zamieszczony zaś na końcu tej sekcji jeszcze raz temat wyjścia (55,12–13) to wezwanie skierowane do wyznawców Jahwe spośród narodów.

Stąd zapewne bierze się szczególnie dyskutowany w sekcji ostatniej (rozd. 56 – 66) temat otwarcia się wspólnoty Syjonu na wyznawców Jahwe z narodów (56,1–8). Powstaje

pytanie: jak można zintegrować ze wspólnotą na Syjonie cudzoziemców i eunuchów? Czy to otwarcie się na obcych nie powinno być zadaniem narodu wybranego i stanowić o tożsamości Izraela jako ludu Bożego? Według proroka koncepcja Izraela otwartego na narody nie może już więcej opierać się na znaku obrzezania, ale na uznaniu Jahwe za jedynego i prawdziwego Boga, na etycznym postępowaniu i przestrzeganiu szabatu. Tym samym nie narodowość, jak dawniej, lecz zasady moralne będą decydować o przynależności do ludu Bożego i udziale w służbie Jahwe w Jego świątyni. I chociaż otwartość ta budzi jeszcze opór i tworzy opozycję (66,5.24), to jednak nazwanie należących do wspólnoty Syjonu (tj. sprawiedliwych z Izraela i narodów) „wszelkie ciało” (כָּל־בָּשָׂר), przypomina okres nie podzielonej jeszcze ludzkości popopotopowej (Rdz 6,12–13.17; 9,11.15–17), tj. ludzkości nie rozbitej etnicznie i religijnie na poszczególne narody i wyznania. Taką też będzie wspólnota Syjonu, złożona z wyznawców Jahwe zarówno z Izraela, jak i narodów, zgromadzona na świętej górze Jahwe.

Monografia kończy się rozdziałem ósmym zatytułowanym: *Podsumowanie i wnioski* (s. 535–551). Autor przedstawił w nim zwięzłe wyniki przeprowadzonych badań. Całość zamyka *Spis bibliograficzny* wykorzystanych w monografii pozycji (s. 552–582) oraz *Wykaz cytowanych tekstów biblijnych* (s. 583–591).

Podsumowując wyniki badań zawartych w omawianej monografii należy stwierdzić, że autor w sposób niezwykle interesujący i z wielkim znawstwem przedstawił skomplikowany i ciągle dyskutowany problem jedności i kompozycji Księgi Izajasza. Czytelnik w całym dziele otrzymuje syntetyczny obraz wielowiekowego narastania dzieła, którego centralnym tematem — jak stwierdza autor — jest temat Syjonu.

Wykorzystując badania swoich wielkich poprzedników — zwłaszcza J. Vermeylena i O.H. Stecka wskazujących na strukturę jako ważny element przesłania księgi, przy czym prace ich polegały na interpretacji całej Księgi Izajasza, jednak w świetle tradycyjnej metody historyczno-krytycznej — U. Berges oddaje do rąk czytelnika (pierwszą na gruncie języka niemieckiego) Księgę Izajasza, która w całości (w swojej końcowej postaci) przebadana została metodą synchroniczno-diachroniczną. Dzięki tej metodzie, która stara się tłumaczyć końcową postać księgi historycznymi etapami jej powstawania, autor dochodzi do wniosku, że szczególną osobliwością Księgi Izajasza jest staranna kompozycja zamieszczonych w niej jednostek składowych. Jednostki te tak są ze sobą powiązane, tak na siebie wzajemnie zachodzą, że nawzajem się respektują, modyfikują i uzupełniają. Ich połączenie tworzy dzieło, które jest czymś więcej niż tylko sumą połączonych z sobą części. Świadomie wybrane przez autora metody synchroniczna i diachroniczna pozwoliły nie tylko prześledzić różne etapy powstania księgi, ale także odnaleźć żywe ślady prowadzonego w Izraelu, zwłaszcza po niewoli babilońskiej, dialogu na temat dalszych perspektyw wiary ludu Bożego.

Doświadczenia niewoli babilońskiej nadały też Księdze Izajasza specyficzny zamysł, w którego centrum znalazł się temat zagrożenia i ratunku dla Syjonu (rozd. 36 – 39). W świetle tego zamysłu Księga Izajasza stała się niejako proroctwem o Syjonie i jego znaczeniu dla Izraela i dla narodów. Syjon w całej różnorodności podejmowanych w księdze tematów stał się więc tematem podstawowym i nicią spajającą. Temat ten nadaje również przejrzystość monografii U. Bergesa. Godny podkreślenia w tym temacie jest także wątek uniwersalistyczny Syjonu, odnoszący się do wspólnoty zamieszkującej świętą górę Bożą, a złożonej z wyznawców Jahwe zarówno z Izraela, jak i narodów.

Praca U. Bergesa ukazuje ostatecznie, że obecna postać Księgi Izajasza jest efektem połączenia pierwotnie niezależnych części 1 – 32 i 40 – 66. Zostały one połączone najpierw dwoma tekstami pomostowymi (rozdz. 33 i 35), a następnie ideologiczną refleksją nad wydarzeniem roku 701 (rozdz. 36 – 39), dzięki której redaktor wprowadził do księgi ważny teologicznie temat Syjonu.

Monografia U. Bergesa jest pierwszym (także na gruncie języka niemieckiego) opracowaniem, w którym za pomocą metody synchroniczno-diachronicznej ukazana została wartość kompozycji końcowej dla całościowego przesłania religijnego Księgi Izajasza. Praca zawiera wiele cennych przemyśleń autora, które mogą być istotne dla tego, kto zabiera się do lektury i badań nad tą księgą. Miejmy nadzieję, że również inne księgi biblijne doczekają się podobnych opracowań. Pozwoliłoby to zgłębić zawarte w nich przesłanie religijne oraz w świetle tego przesłania ocenić wartość prowadzonych na tekście badań szczegółowych.

Ks. Bernard Polok